

Kocsis Lajos

EGY SZÉKELY BIRTOKKÖZÖSSÉG, A CSÍKI MAGÁNJAVAK (1869–1923)

Bevezetés

A Csíki Magánjavak néven ismert csíki székely vagyonszövetség lényegében csak 1869–1923 között létezett és működött zavartalanul, gyökerei viszont jóval mélyebbek. Fennállása egy hosszú folyamat eredménye volt, amelyet két, sok tekintetben hasonló esemény foglalt keretbe. A vagyonszövetség előzményei ugyanis a moldvaiak 17. századi terület foglalásaihoz vezethetők vissza, míg a kegyelemdőfűst a román állam általi elkobzás jelentette. Az elfoglalt erdők és legelők sorsa a károsult székely családok és faluközösségek számára igencsak váratlanul alakult. A számtalan tiltakozás ellenére ugyanis ezek a területek nem kerültek vissza a korábbi tulajdonosaikhoz, hanem a vitás kérdésben döntőbíróként fellépő állam érdekeinek estek áldozatul. II. József 1783-ban ugyanis ezeket a Moldvától határkijárási útvonalon visszaszerzett („*revendikált*”) havasokat a székely határőrezredek támogatására adományozta, majd a határőrség feloszlásával (1851) a székelységet a határőrezredek vagyonára nem tartották méltónak és az osztrák államkincstár javára lefoglalták. A visszaszerzésére tett próbálkozásokat csak a kiegyezés után koronázta siker: a kormány által készített javaslatnak megfelelően Ferenc József 1869-ben visszaadta a volt határőri vagyont korábbi tulajdonosainak. Az előző időszakhoz képest rendeltetése természetesen megváltozott, hiszen a határőri intézmény megszűnésével az addigi kizárólagos cél (katonáskodás elősegítése) is idejét múlt. A királyi elhatározásnak megfelelően így a vagyon jövedelmeit olyan közhasznú célokra kellett fordítani, „*amelyek a székely nemzet jólétét képesek előmozdítani.*”¹

1. Tulajdonjog

A Csíki Magánjavak egységes elnevezés tehát az 1869-ben visszaadott, a csíki székelységet megillető egykori határőri ingó és ingatlan vagyont jelöli. Bemutatása előtt feltétlenül szükséges röviden definiálni a tulajdonjogot. A fennállása utolsó éveiben előtérbe kerülő kérdéssel lényegében először természetesen a visszaadást kérelmező illetve jóváhagyó dokumentumok foglalkoztak. A miniszeri felterjesztés a javakat az első székely gyalogezredet alkotott Csíkszék lakosságának teljes tulajdonosi joggal javasolta visszaadni, így a legtöbb helyen egyszerűen csak „*Csíkszék közönsége*” fordul elő. Annak ellenére, hogy az általáno-

¹ Ferenc József 1869. február 16-i „*legkegyelmesebb elhatározásának*” rövidített változata február 25-én jelent meg a Budapesti Közlönyben.

sításból erre következtethetünk, ez alatt valójában nem a szék összes lakóját értették. A beadvány ugyanis többször hangsúlyozta, hogy a vagyon a székelység anyagi és szellemi haladását és fejlődését kell, hogy szolgálja, és ezt a királyi elhatározás is megerősítette.

Fennállása első felében a Magánjavak vezetése nagyvonalúan kezelve ezt a kérdést, elmulasztotta egyértelműen meghatározni a vagyonállomány tulajdonjogát. Részben ezzel magyarázható a „*Csík vármegye Magánjavai*” elnevezés meghonosodása is, amely tévesen társította az állam közigazgatási szervét és az egységes irányítás érdekében összevont magánvagyon fogalmát. Széleskörű használata azonban nem változtathatott a vagyon tulajdonjogán, hiszen a „hivatalos” vármegye soha nem tekintette saját tulajdonának a vagyonállományt. A tulajdonjog kérdésével alaposabban természetesen mindkét alapszabály foglalkozott. A három miniszter felterjesztésében foglaltakhoz hasonlóan az alapszabályok a volt első székely határőrezredet alkotó 52 csík vármegyei község (Gyergyóalfalu, Gyergyócsomafalva, Gyergyóditró, Gyergyókilyénfalva, Gyergyóremete, Gyergyószárhegy, Gyergyószentmiklós, Gyergyótekerőpatak, Gyergyóújfalu, Csíkborzsova, Csíkcsicsó, Csíkcsobotfalva, Csíkcsomortán, Csíkdánfalva, Csíkelne, Csíkgöröcsfalva, Csíkjenőfalva, Csíkkarcfalva, Csíkmadaras, Csíkmadéfalva, Csíkmindszent, Csíkpálfalva, Csíkrákos, Csíkszentdomokos, Csíkszentlélek, Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Csíkszenttamás, Csíkszépviz, Csíktaploca, Csíkvacsárcsi, Csíkvárdotfalva, Csíkzsögöd, Csíkbánkfalva, Csíkcsatóság, Csíkcekefalva, Kászonaltíz, Kászonfeltíz, Kászonimper, Kászonjakabfalva, Kászonújfalu, Csíkkozmás, Csíklázárfalva, Csíkmenaság, Csíkszentgyörgy, Csíkszentimre, Csíkszentkirály, Csíkszentmárton, Csíkszentsimon, Csíktusnád, Csíkverebes és Csíkszereda) közönségét tekintette a vagyon tulajdonosának, de a székelység támogatása érdekében, ehhez a vármegye területén tartózkodott más székely és örmény családok (tehát románok nem) is jogosultak voltak.

2. A Csíki Magánjavak birtoka (havasi javak)

2.1. Az erdők kezelése

A Csíki Magánjavak vagyona szerkezetileg nem volt teljesen összefüggő, hiszen földbirtoka mellett számos külön kezelt pénzalappal és épülettel is rendelkezett. A vagyonkomplexum földbirtokát a revendikált havasok (ahogyan a visszasaadás után nevezték: havasi javak) alkották. Földrajzi szempontból a birtok nem alkotott egységes területet, hiszen a „Havasi javak kezelőségi pénztára” által Tölgyesen kezelt nagyobb része a szék észak-keleti (gyergyói) felén feküdt, míg jóval kisebb része a szék dél-keleti (csíki) csücskében terült el. Az adótelekkönyvek szerint, a visszabocsátását követő első években, előbbi 60 348 hold 590 négyszögöl, utóbbi, pedig 10 388 hold 1350 négyszögöl volt, így a havasi javak területe összesen 70 737 hold 340 négyszögölet tett ki (ezzel a területtel a Magánjavak a vármegye legnagyobb földbirtokosa volt)². Annak ellenére, hogy

² CSÁL Csíki Magánjavak iratai 78/25.

elvileg nem lehetett áruba bocsátani, kiterjedése az évek során szinte állandóan változott: 1923-ra már 62 604 holdra csökkent.

Csík szék földrajzi adottságainak megfelelően, a havasi javak legnagyobb részét természetesen erdő (87% fenyő, 13% bükk, tölgy, nyír, kóris, hárs, juhar és nyárfa) borította. Mivel korábban a kincstár elhanyagolta kezelését, a vezetés már kezdettől fogva legfontosabb feladatának tekintette az 52 538 hold 593 négyszögöl kiterjedésű erdőbirtok (ez a szék erdeinek több mint 13%-át jelentette) megőrzését és állagának javítását. Az erdőtörvény (1879: XXXI. tc.) életbelépése jelentős előrelépés volt a célszerű erdőgazdálkodás megvalósítása terén. A vármegye területén található erdőkhöz hasonlóan (csak 21 904 holdra nem vonatkoztak a törvény előírásai) ezután a havasi javak erdeinek kezelése is rendszeres gazdasági üzemtervek alapján kellett történnjen (17.§), amelynek biztosítása érdekében a vezetés köteles volt szakképzett erdőtiszteket alkalmazni (21.§). A Magánjavak belátta az intézkedések szükségességét, megfelelő szakemberek hiányában – akárcsak a többi vármegyei birtokos – azonban nem tudott ezeknek eleget tenni.³ Végül a földművelésügyi minisztériummal kötött szerződés értelmében 1884. január 1-jétől az állam ezután magára vállalta az üzemtervek elkészítését, az erdők felmérését, az eladásra szánt erdőterületek kimérését és az ezen lévő fatömeg megbecslését, a kopár és véderdők beerdősítésének irányítását stb.⁴ A csíkvármegyei erdők állami rendezése tehát nem állami erdőgazdálkodást jelentett, hiszen az újonnan létesített csíkszeredai m. kir. erdőhivatal és kirendeltsége, a gyergyószentmiklósi m. kir. erdőrendezőség alkalmazottai csak a kezelés szakszerűségét biztosították, és összhangba hozták a birtokosok érdekeit az erdőtörvény előírásaival.

Ahogy már korábban is szó volt róla, a Magánjavakat gyakorlatilag megoldhatatlan feladat elé állította az erdők használatát hosszabb időre előirányzó szakszerű tervezet készítése. Az erdők állami kezelésbe adása sem oldotta meg egy csapásra a problémát, hiszen az üzemtervek alapjául szolgáló felmérések elvégzése még az erdőhivatal alkalmazottainak is hosszú időt vett igénybe. Mivel ezek befejezéséig nem lehetett felfüggeszteni a kitermelést, átmeneti megoldásként a meglévő kataszteri adatok, katonai térképek, és természetesen a helyszínen szerzett tapasztalatok alapján az erdőhivatal megállapította a területek nagyságát, amit a közigazgatási bizottság útján a minisztérium is jóváhagyott.

Az erdőhivatal elképzelése szerint, a felmérési adatokkal állandóan frissített – 1885-ben elkészített – ideiglenes gazdasági üzemtervet néhány év múlva már egy végleges váltotta volna fel, hiszen csak ez alapján lehetett volna a nagy kiterjedésű vagyron rendszeres és céltudatos kezelését hosszú távon megvalósítani. Bár ennek kidolgozása egyre szükségesebbé vált (a Magánjavak mellett az erdészeti hatóságok is hangsúlyozták fontosságát), előrelépés csak 1908–1909-ben történt, amikor a havasi javak északi (gyergyói) birtokának rendszeres gazdasági üzemtervét soron kívül kezdték elkészíteni. Az 1913-ban elfogadott – és a minisztérium által a következő évben jóváhagyott – üzemtervet (1. táblázat) azon-

³ Magyar törvénytár 1896. 108–110.

⁴ CSÁL Csíkmegye törvényhatósági bizottsága 1883. évi közgyűlésének jegyzőkönyvei. (november 13.) 7/19.

ban a háború kirobbanása, majd az impériumváltás miatt gyakorlatilag már nem vették figyelembe. Ennek ellenére mindenképpen hasznos megvizsgálni a vagyongkomplexum fennállása idején készült egyetlen rendszeres gazdasági üzemtervet, amely alapos és pontos képet nyújt a teljes erdőbirtokról és változatlan politikai körülmények között meghatározta volna a Magánjavak erdeinek kezelését a következő évtizedekben.⁵

Az ideiglenes tervekkel ellentétben, a rendszeres gazdasági üzemtervben 100 éves vágásfordulót állapítottak meg, amely szerint az „A” üzemosztályból (itt az állomány 93%-a lucfenyő, 5,5%-a bükk, tölgy, kőris, akác, 1,5%-a jegenyefenyő, erdei-, fekete-, és veresfenyő volt) a főhasználatra 1911-től 1930-ig évente 382,71 holdat, míg az utóhasználatra 56,05 holdat írtak elő. Bár a „B”, „D”, „E” üzemosztályokból összehasonlíthatatlanul kevesebb került kitermelésre (évente összesen 13,58 hold), az évi 452,34 hold erdő értékesítéséből a vagyongkomplexumnak közel félmillió korona jövedelme származott volna. Érthető, hogy ennek életbelépését a vezetés és a tulajdonosok is türelmetlenül várták, hiszen a rendszeres üzemterv szerinti rendes és költségvetésileg előirányozható bevételek biztosították volna a Magánjavak céljainak megvalósításához szükséges anyagi feltételeket.

Annak ellenére, hogy az erdők 1869 előtt állami kezelésben voltak, a községekkel közvetlenül határos területekről gyakran történtek falopások. A vagyon visszaadását követően azonban a vezetés nagy jelentőséget tulajdonított ezek megakadályozásának és igyekezett megelőzni minden más jellegű szabálytalanságot is. Annak ellenére, hogy tisztában voltak az erdő értékével, a kopár és véderdők mesterséges úton való beerdősítésére kezdetben egyáltalán nem fektettek hangsúlyt. A gazdasági üzemterv elkészítése mellett az erdőhivatal legnagyobb érdeme az erdők gyarapításának ösztönzése és megszervezése volt. Annak, hogy a beerdősítés csak két évtized múlva bontakozott ki igazán, nemcsak a fejletlen erdőgazdálkodás (például csemetekertek hiánya), vagy a költséges ültetés volt az oka, hanem a kiadások csökkentésén fáradozó vezetés mérsékelt ellenállása is. Bár az erdőrendezés javaslatára 1895-től csemetekerteket tartottak fenn, mindenképpen szerették volna elérni, hogy a szükséges erdősítéseket magánvállalatok útján is megvalósítsák, és így a csemetekertek tartási kötelezettségétől megszabaduljanak. Annak ellenére, hogy az igazgatótanács végig túlzottan tartotta az erdőhivatal „*célon túlmenő erdősítési törekvéseit*”, a 20. század első éveitől egyre nagyobb kiterjedésű kopár területet és véderdőt fásítottak be. Ezt jól szemléltetik a havasi javak erdőrendezési költségeinek a növekedése is, hiszen míg 1890-ben csak 3471 forint 24 krajcárt, addig 1907-ben már 73 027 korona 28 fillért költött erdészeti és erdőfenntartási munkálatokra.

2.2.A havasi javak kihasználása

A kezeléséhez hasonlóan természetesen a havasi javak kihasználása is művelési ágak szerint különbözött. A szigorú értelemben vett hasznosítás azonban egységes volt, hiszen a visszaadáskor előírtaknak megfelelően a Magánjavak

⁵ CSÁL Csiki Magánjavak iratai 78/87.

kereskedelmi tevékenységet nem folytatott (mint cég tehát be sem volt jegyezve), így az erdőket és a többi területet (kaszálók, legelők, tutajkikötők stb.) is csak árverés vagy ajánlat útján értékesítette. Mivel a vagyonkomplexum működését, céljainak sikeres megvalósítását alapvetően a havasi javak kihasználása határozta meg, egész fennállása során a vezetés hatalmas jelentőséget tulajdonított ennek.

Az erdők visszabocsátása után mindenekelőtt véget vetettek a korábban folytatott általános kitermelésnek (átadás előtt 21 helyen volt vágás), és részletes tervet dolgoztak ki az erdők célszerű használatára. Figyelembe véve az ottani viszonyokat és az addigi tapasztalatokat, a faeladás a legelőnyösebbnek bizonyuló száraló üzemmód szerint, – a törvényhatósági bizottság által jóváhagyott tőár mellett – történt: egyszerre nem egy erdőrészt teljes állományát értékesítették, hanem csak az erdőőrök által lebélyezett fák kerültek hasznosításra. A favágási előirányzatban pontosan meghatározott fa mennyiséget ebben az időszakban a nyílt árverésen győztes, többnyire Gyergyótölgyesen, Hollón, Békáson és a közeli községekben letelepedett kisebb fakereskedők termelték ki, akik a szerződések értelmében annyi fenyőtőkét kaptak, hogy az általuk fenntartott fűrészek üzembe tarthatók legyenek. A faanyagból aztán un. padló vagy duláp deszkákat vágtak, amelyek nagy részét tutajba kötve a Kis-Besztercén szállították Romániába, ahol elsősorban galaci kereskedők vásárolták meg, akik hajóra rakva egészen Konstantinápolyig vagy Alexandriáig szállították. Bár a vágásra kijelölt erdőkből kiváló minőségű fa került eladásra, az első években a kereslet igen mérsékelt volt, hiszen nagyon sokan egyelőre a községi erdőkből látták el magukat tőkével. Az általános pénzhiány miatt a helyzet 1874-re tovább romlott, így a vezetés a moldvai kereskedőkkel kötött szerződésekkel igyekezett a bevételeket gyarapítani.⁶ A három-négy évig tartó pangást követően, a helyi fakereskedelem kisebb fellendülésének hatására azonban fokozatosan növekedett az eladott fa mennyisége, amiből egyre többet a Ditró, valamint Tekerőpatak erdőit már kihasználó zsidó bérlők vásárolták meg.

A gyarapodó felvevőpiacnak köszönhetően természetesen a favágási előirányzatban meghatározott fát mindig értékesítették, így a korábbi évekhez képest az eladások tekintetében nagymértékű növekedés tapasztalható. Mivel az itteni erdőkből nagyon jó minőségű fa került kihasználásra, ezt a kedvező helyzetet igazán még az 1885-ben kirobbant vámháború sem befolyásolta, hiszen a romániai gazdag kereskedőknek továbbra is szükségük volt az elsősorban Kis-Ázsiában értékesített első osztályú faanyagra. Ennek köszönhető, hogy a székelyföldi, keleti piacra irányuló fakereskedelem pangása ellenére nőtt a havasi javak erdőiből kihasználásra kerülő fa iránti igény.⁷ Annak ellenére, hogy az erdőhivatal a helyes erdőgazdálkodás érdekében, a havasi javak erdőhasználatát évről-évre próbálta csökkenteni, vagy legalább elérni, hogy ne növekedjék,

⁶ 1875 májusában például a piatrai Leonida Ștefanide, a gyergyói részről legnehezebben megközelíthető bélbóri erdőből 4000 fenyőfátokét vásárolt. CSÁL Csíki Magánjavak iratai 78/231.

⁷ A kereslet fokozódását jelzi, E. Weisenberg galaci fakereskedő esete is, aki 1888-ban közvetlenül a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumhoz nyújtotta be vásárlási ajánlatát. CSÁL Csíki Magánjavak iratai 78/69.

Csík vármegye gyergyói részén lévő erdőtulajdonosok közül a Magánjavak minden évben messze a legtöbb faanyagot adta el, ami az összes értékesített fa mennyiségének általában több mint a 35%-át jelentette.

Bár az első 1897. évi alapszabály nem tartalmazott erre vonatkozó intézkedéseket, érvénybelépését követően a faeladás jelentősen átalakult. Az igazgatótanács ugyanis szakított a több mint három évtizedes gyakorlattal, amelynek megfelelően a kereskedők minden évben meghatározott számú tőkét termelhettek ki, és nagyobb hasznot remélve ezentúl a vágásterületek teljes haszonfa tömegét egyszerre értékesítette. A változásoktól teljesen függetlenül, 1905–1906-tól azonban, a kedvezőtlen fa konjunktúra és a havasi javakkal szomszédságában lévő – az arányosítás következtében magántulajdonba átment – erdők piacra dobása miatt, néhány évig az itteni fa iránt csökkent a kereslet. Jelentősebb fa-mennyiséget 1907 őszén (Putna-völgyi erdők), majd 1911-ben sikerült eladni. Ennek ellenére (vagy pont ezért) ez volt a Magánjavak háború előtti történetének talán legellentmondásosabb és széleskörű sajtónyilvánosság előtt zajló időszaka. A székelyföldi erdők arányosítása során tapasztalt visszaélési hullám ugyanis – ha nem is olyan mértékben, de – a vagyonkomplexumot is elérte. Az értékesítés körül kialakult zűrzavaros helyzet a kérdéssel egyre többet foglalkozó csíki társadalom mellett igencsak megosztotta a vármegyei előljáróságot, akik nemegyszer parázs vitákban és hírlapi polémikákban igyekeztek bizonyítani véltenségüket vagy álláspontjuk helyességét. A stagnáló eladások miatti kedvezőtlen helyzet végül 1911-ben teljesen megváltozott. A Magánjavak történetének legeredményesebb árverésén (1911. augusztus 10.) (2. táblázat) ugyanis sikerült értékesíteni az utóbbi években megvételre kínált összes erdő nagy értékű faanyagát.⁸

Az ősz folyamán még két területről sikerült értékesíteni jelentős mennyiségű fát, így ezek az erdőeladások közel öt millió korona bevételt hoztak volna a következő 15 évben (a legnagyobb területnek, az Úz- és Veresvíz völgyi erdőrésznek a kitermelését 1926-ig kellett befejezni). Emellett a szerződések lejárta után az összes építmények és berendezések, amelyeket a kihasználás érdekében a havasi javak területén létesítettek (fűrészek, gépházak, raktárak, iparvasút stb.) teljesen ingyen, a gépek és felszerelések, pedig fél áron a Magánjavak tulajdonába mentek volna át. De az első világháború kirobbanásával minden ezzel kapcsolatos előzetes terv és elképzelés megghiúsult, hiszen 1914 őszétől szinte egyetlen cég sem tett eleget kötelezettségeinek. A magas munka- és fuvardíjakra hivatkozva ugyanis majdnem mindenütt szüneteltették a kitermelést (az Úz- és Veresvíz völgyi erdőrészénél például az iparvasúton kukoricát csempészték Moldvából), így természetesen a részleteket sem fizették, ami súlyos szerződésszegésnek minősült. A rendkívüli helyzet ellenére a vezetés a háború alatt, majd utána is folytatta az erdők értékesítését, ami jelentős veszteséget okozott a Magánjavaknak.

Az erdők kihasználásával kapcsolatos kép nem lenne teljes, ha röviden nem foglalkoznánk a szállítási viszonyokkal. Amint láttuk, a Magánjavaktól a kitermelés jogát elnyerő kereskedők szinte az összes fát Moldvában értékesítették,

⁸ CSÁL Csík vármegye törvényhatósági bizottsága 1911. évi közgyűlésének jegyzőkönyvei. (augusztus 31.) 7/47.

ami azzal magyarázható, hogy a Tölgyestől tutajozható Kis-Besztercén viszonylag könnyen szállíthatták a fűrészárut. Mivel gyakorlatilag ez volt az egyetlen szállítási lehetőség (a faanyagnak a Marosig való közúti fuvarozása a jelentős távolság miatt költséges lett volna), a vezetés már kezdettől fogva igyekezett minél használhatóbbá tenni: tutajkikötőhelyeket létesítettek és vásároltak, szükség esetén, pedig a folyót is szabályozták. A közbeeső meredek hegyek és nagy távolságok miatt nehezen megközelíthető egyes erdőrészek kitermelését elősegítő közlekedési és kihozatali utak kiépítése azonban már a kereskedőkre maradt. Annak ellenére, hogy a kikiáltási árak felemelésével már rövidtávon megtérült volna, hasonló befektetésekre (a Kis-Besztercéig vezető utak, vagy deszkaúszató csatornák építése), ugyanis a Magánjavak egész fennállása alatt nem került sor. (Ezzel először csak a rendszeres gazdasági üzemterv foglalkozott).

A fa értékének jelentős növekedését, és az egyirányú szállítás megszűnését igazán a magyarországi piac elérése hozta volna meg. Ezt mindenki – akárcsak a székelység gazdasági problémáinak megoldását – természetesen a vasúti kapcsolat megteremtésétől várta, de a székely körvasút kései kiépülése⁹ sem változtatott látványosan a korábbi helyzeten, hiszen az erdőbirtoktól elég nagy távolság választotta el.

2.3. Kaszálók, legelők és a birtokkal járó jogok hasznosítása

A tekintélyes kiterjedésű erdő mellett a havasi javakhoz számos kisebb terület is tartozott. Az első felmérések szerint ez 1661 hold 340 négyszögöl szántóból, 5515 hold 64 négyszögöl kaszálóból, 10 399 hold 1233 négyszögöl legelőből és 622 hold 1142 négyszögöl terméketlenből állt.¹⁰ Az erdőkhöz hasonlóan, a Magánjavak vezetése ezt is igyekezett gondosan hasznosítani: a kezdeti másfél év kivételével, amikor ennek inkább alkalmi jellege volt, ezeket a területeket, valamint a hozzá kapcsolódó különböző haszonvételeket határozott időre (árveréseket minden harmadik évben tartottak, de egyes területeket hat évre is meg lehetett szerezni) bérbe adta. A minden harmadik évben megtartott árveréseken több mint 60 legelőt, rétet, kertet, telket, vadászati, halászati és korcsmálási jogot valamint tutajkikötőhelyeket adtak haszonbérbe.

A legelők és kaszálók fentebb részletezett hasznosítását a háború előtti években egyre többen kifogásolták. Nem véletlen, hiszen a birtok fekvése miatt a legeltetési- és takarmánytermelési haszonvételeket majdnem kizárólag a területek szomszédságában fekvő Gyergyóholló, Bélbor, Gyergyótölgyes és Gyergyóbékás lakossága élvezte, míg a vármegye többi része, tehát gyakorlatilag a Magánjavakhoz jogosultak nem vehették igénybe. A birtok állomány termőképességének és jövedelmezhetőségének gyarapítása érdekében a legtöbb szakember az albérleti rendszer megszüntetését és belterjes gazdálkodás megvalósítását ajánlotta. A kérdéssel a rendszeres üzemterv is foglalkozott (a legelők „svájci

⁹ A Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda – Gyimesi határszél vonalat 1897-ben, a Madéfalva – Gyergyószentmiklós vonalat 1907-ben, míg a Déda – Gyergyószentmiklós vonalat 1909-ben nyitották meg.

¹⁰ CSÁL Csiki Magánjavak iratai 78/25.

módon” való berendezése), de háború kirobbanása miatt a birtok gazdasági rendszerének átalakítására végül nem kerülhetett sor.

Ez a havasi javakhoz tartozó – többnyire kaszálókból és legelőkből álló – terület már a visszaadás pillanatától két részre oszlott: 7664 hold 346 négyszögöl ugyanis a Tikos, Kúszúrúköpatak, Zsedánpatak, Márpatak, Baraszó, Holló, Bélbor községekben lakó román telepítvényesek birtokait képezte, így csak a többit lehetett bérbeadás útján hasznosítani. Ez jelentős bonyodalmakat okozott, hiszen míg az utóbbi esetben az egész rendszer végig jól működött, addig a telepítvényesek helyzetét csak évtizedek alatt sikerült rendezni. A telepítvényekről szóló 1873. évi XXII. tc. életbelépését követően végül 710 telepítvényes váltotta meg birtokát, így a havasi javak területe összesen 5349 hold 718 négyszögöllel csökkent.¹¹

2.4.A havasi javak bevételei

Ahogy a fentiekből is kitűnik, a havasi javak fő („rendes”) bevételei elsősorban a faeladásokból és a haszonbérleti tárgyak értékesítéséből származtak. Az érvényben lévő előírások, majd alapszabályok értelmében a havasi javak évi nyers jövedelméből mindenek előtt a birtok kezelésével járó dologi (erdőrendezési- és erdősítési költségek, új építkezések, épületek fenntartása, adók, úti- és perköltségek stb.) és személyi (igazgató, gazdatiszt valamint erdészeti alkalmazottak fizetése, mellékjárandóságok) kiadásokat kellett fedezni, így csak a fennmaradó részt fordíthatták közoktatási célokra, amit minden évben a nevelési alapnak, majd később a ruházati alapnak adtak át.

A bevételeket vizsgálva mindenekelőtt szembetűnik azok ingadozása, ami elsősorban az értékesített faanyagok változó mennyiségével, valamint ezek árának pontatlan kifizetésével magyarázható. A bevételeknek az első öt évben tapasztalható erőteljes ingadozása egy negyedszázadra valamelyest megszűnt, így a fakeskedelem fellendülésével a jövedelem, ha nem is egyenletesen (egy-két évi gyarapodást követően legalább egy évben mindig alacsonyabb volt), de fokozatosan növekedett. A 19. század utolsó éveitől, az addigi ingadozó gyarapodást, az egyenletes, lassú apadás váltotta fel, így 1899-re már csak alig több mint 60 ezer forinttal számolhattak. A tendencia a 20. század első évtizedében sem igen változott, hiszen a pénzromlás ellenére 200 000 korona feletti bevételt csak egyetlen egy évben könyvelhettek el (1908-ban, a Putna-völgyi erdők értékesítésének köszönhetően), míg 1906-ban és 1910-ben ez még a 100 000 koronát sem érte el. A havasi javak nehéz pénzügyi helyzetét fokozta, hogy a tiszta jövedelem a nyers bevétellel nem azonos mértékben csökkent: míg korábban általában a bevételek feléből tudták fedezni a költségeket, addig 1905-től már egyre nagyobb összeget fordítottak erre. (Sőt 1907-ben és 1909-ben a kiadások jóformán az összes bevételt felemésztették). A havasi javak jövedelmi viszonyai az 1911-es árverések után valamivel javultak, az utolsó két békeév azonban még nem hozott gyökeres átalakulást.

¹¹ CSÁL Csíkmegye törvényhatósági bizottsága 1878. évi közgyűlésének jegyzőkönyvei (december 18.) 7/14 és CSÁL Csíkmegye törvényhatósági bizottsága 1879. évi közgyűlésének jegyzőkönyvei (október 15.) 7/15.

Rendeltetésének fontosságára való tekintettel a miniszterek felterjesztése pontosan kijelölte azokat a célokat, amelyre a Csíki Magánjavak jövedelmei fordíthatók voltak. Ezek az elvek az első alapszabályban – akárcsak az addigi szabályrendeletekben – a bizonyos szempontok szerint felosztott alapokhoz kapcsolódtak. Az 1909-es alapszabály azonban már a bevételek felhasználásában követendő egységes célkitűzéseket tartalmazta: a vagyon Csíkvármegye területén olyan intézmények létesítésére, fenntartására és segélyezésére volt igénybe vehető, amelyek a földművelés, kézmű- és gyáripar, bányászat, kereskedelem fejlesztésére és a nép oktatására szolgáltak; továbbá ösztöndíjak és segélypénzek adományozása által a gazdaság, kereskedelem, de gyakorlatilag minden tudományághoz értő diákok nevelésére; és nem utolsósorban alacsony kamatlábú kölcsönök nyújtása által a csíki székelység anyagi támogatására használhatták.¹² Ennek megfelelően a Csíki Magánjavak évről-évre egyre nagyobb összegeket fordított a csíki diákok bőkezű támogatására és hozzájárult a megyei iskolahálózat kiszélesítéséhez és korszerűsítéséhez. A számos ösztöndíj mellett (alig volt ebben az időszakban olyan elemnél magasabb szintű iskolát látogató csíki székely diák, aki hosszabb-rövidebb ideig ne részesült volna ösztöndíjban vagy segélyben!) több intézményt támogatott, épített és tartott fenn.

3. A Csíki Magánjavak belső szervezete és működése

A miniszteri felterjesztésnek megfelelően a vagyon kezelését, a bevételek felhasználását, az alkalmazottak tevékenységét a tulajdonosok által alkotott és több minisztérium által megerősített előírás kellett, hogy szabályozza. A visszaadást követő időszakban azonban a vezetés nem törekedett ennek gyors és szigorú betartására, hiszen nemhogy egységes, minden problémára kitérő alapszabály nem készült, de az érvényben lévő rendelkezések is csak egy-egy kérdést érintettek. Mivel az intézmény fejlődését látszólag nem befolyásolta egy átfogó, részletes szabályzat hiánya, ennek kidolgozása csak több mint két évtized után került napirendre. Az első alapszabályt a törvényhatósági közgyűlés 1897-ban hagyta jóvá és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium is csak 1901-ben fogadta el. Bár érintette a vagyonkomplexum körüli legfontosabb kérdéseket, az alapszabály igencsak kezdetlegesnek bizonyult, így már életbelépésekor megkezdődtek egy új szabályzat készítésének előkészületei. Az előzőhöz képest az 1909-es alapszabály egy sokkal terjedelmesebb, precízen megfogalmazott alkotás volt, de a minisztérium csak 1918 őszen hagyta jóvá.

A Magánjavak belső szervezetének jellegzetessége, hogy már kezdettől fogva külön tisztviselői voltak, de kizárólag csak a saját ügyeit intéző testületekkel több, mint három évtizedig nem rendelkezett. Mivel a vagyon Csíkvármegye szinte egész lakosságának közös tulajdonát képezte és céljait csak egy összehangolt, egységes vezetés alatt érthette el, ebben az időszakban az egyetlen vezető szerve a vármegye közgyűlése (törvényhatósági bizottsága) volt, amely nemcsak a Magánjavak közgyűlésének szerepét töltötte be, hanem a vagyonközösség teljes működését is irányította. Az 1897-es alapszabály talán leglényegesebb

¹² Alapszabály 1909. 1

újítása egy, kizárólag az alapok vagyonának kezelését irányító testület felállítása volt: a Csíkszeredában székelő igazgatótanács döntött szinte minden fontos kérdésben. A megváltozott viszonyok miatt 1919 tavaszától egy husztagú ellenőrző bizottságot választottak, amely a Magánjavak legfontosabb döntéshozó fórumává vált, az ügyviteli szabályzat szerint ugyanis nemcsak a közgyűlés által intézett ügyekkel foglalkozott, hanem a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alapszabályban meghatározott főfelügyeleti jogát is átvette. Kettős megbízatását azonban csak rövid ideig teljesíthette, hiszen a Csík megye élére kinevezett prefektus átvette a vagyon-felügyeleti jogkört és 1920. december 24-én feloszlatta a már ideiglenes jelleggel, csupán a közgyűlés újjáalakulásáig működő bizottságot és feladatainak ellátását átmenetileg az igazgatótanácsra bízta.

A Magánjavak sajátos belső szervezetére jellemző, hogy míg fennállása nagyobb részében a vármegyével azonos döntéshozó testülete volt, a teljes ingó és ingatlan vagyon védelmével, jövedelmeztetésével, igazgatásával közvetlenül kapcsolatos feladatokat saját fizetett alkalmazottai végezték. A közgyűlés illetve a törvényhatósági bizottság által egyszerű többséggel választott „*magán tisztviselők*” (a kortársak által használt fogalom pár nemcsak a vármegye köztisztviselőitől való megkülönböztetésükre szolgált, de a vagyon jellegére is utalt) közül a legjelentősebb szerepe a teljes erdőbirtok és a hozzá tartozó ingatlanok (épületek, tutajkikötőhelyek, fűrészek stb.) kezelését irányító igazgatónak volt (összesen négyen voltak). Jelentős szerepe volt a tölgyesi gazdatisztnak, valamint az erdőöröknek és erdőszolgáknak is. A havasi javakkal kapcsolatos ügyeket intéző tisztviselők mellett a Magánjavak pénzalapjainak kezelését is saját alkalmazottai végezték: már kezdetben pénztáros és az ellenőrt alkalmaztak, (őket változó számú hivataloszolga segítette), majd később számvevői és ügyészi állást is rendszeresítettek.

4. A Csíki Magánjavak az első világháború után

Az impériumváltást követően a Magánjavak sokkal nehezebb körülmények között, de működött tovább és igyekezett ellátni feladatait. A vezetésnek kezdetben még a helyi basáskodó román tisztviselőkkel is sikerült együttműködni. A helyzet az 1921. évi földbirtokreform (Lex Garoflid) után gyökeresen megváltozott, hiszen ennek megfelelően már ki lehetett sajátítani a községek, közbirtokosságok, társulatok vagy vagyonszövetségek tulajdonában lévő legelőket (ha normális állatállomány fenntartásához szükséges kiterjedést meghaladták) és erdőket (a törvényben meghatározott mértéken felül).¹³ Bár kénytelenek voltak belenyugodni a törvény megváltoztathatatlanságába, a vezetés igyekezett legalább a végrehajtás során előforduló szabálytalanságokat és visszaéléseket megakadályozni és azok felülvizsgálatát kérte az Agrár Bizottság erdélyi osztályától (1923. február 1.). De az erdélyi földreform célkitűzéseire jellemző, hogy a Magánjavak birtokai felének kisajátítása ellen nemcsak a károsultak tiltakoztak, hanem a román hatóságok is. Bár tízezrével érkeztek kisajátítási panaszok a Comitetul Agrarhoz, az alsó fokú agrárbizottságok határozatainak felülvizsgálat-

¹³ MO 1921. július 30.

ára létesített testület sürgősen le akarta zárni ezt a kérdést, és az elsők között foglalkozott a Magánjavakkal. A döntés lesújtó volt. Az Agrár Bizottság 1923. február 26-án 11. szám alatt hozott határozata ugyanis a vagyonkomplexumot magyar állami vagyonnak minősítette, és a jogutód román állam tulajdonának nyilvánította. Ennek jogosságát a határozat tehát a korábbi magyar állami tulajdonra alapozta, amit hosszasan, pontatlan és valótlan érvrendszerrel próbált bizonyítani.

A Csíki Magánjavak teljes ingó és ingatlan vagyonának igazságtalan elkobzása valószínű az egyik legsúlyosabb csapás, amit története során a csíki székelységnek el kellett szenvednie. A román állam által „*hazafias tettnek*” minősített törvénytelen eljárás ugyanis – egy 1914-ben készült becslés szerint – 105 820 000 aranykorona értékű vagyontól fosztotta meg jogos tulajdonosait.¹⁴

Összegzés

Az 1869-ben visszacapott volt határori birtokokat a Csíki Magánjavak vezetése a kor elvárásainak megfelelően kezelte és más pénzalapokhoz hasonlóan a csíki székelység érdekeinek figyelembe vételével hasznosította. Bár kétségtelen tény, hogy a jövedelmek egy részét eredeti rendeltetésétől teljesen eltérő célokra (tisztviselői nyugdíjalap létesítése, jótékonykodás, hadikölcsönök stb.) fordították, a Magánjavak elsősorban a kultúra fejlesztése és terjesztése valamint az új gazdasági követelményekhez való igazodás érdekében egész fennállása során a csíki oktatás helyzetének javítását, színvonalának emelését helyezte előtérbe. Törvényellenes elkobzásával azonban a csíki székelység kultúrájának bőkezű támogatóját is elveszítette. Nem véletlen, hogy a súlyos csapásból feleizmélve, a tulajdonosok mindent megtettek a vagyonkomplexum visszaszerzése érdekében. Miután a Magánjavak ügyének politikai úton való megoldására tett kísérletek teljesen eredménytelenek maradtak, a vezetők a Nemzetek Szövetségéhez fordultak jogorvoslatért (1929). A várt eredmény azonban elmaradt, így a Magánjavak ügye végig elintézetlen kérdés maradt a két világháború közötti időszakban.

¹⁴ MOL K 63 – 1929 – 27/6.

TÁBLÁZATOK

1. táblázat. A havasi javak gyergyói birtokának rendszeres gazdasági üzemterve (1913)

Az üzemosztály megnevezése	Erdő terület	Az erdőbirtokhoz tartozó				Összes terület
		Szántó és kert	Legelő	Havasi legelő	Terméket len	
		Kataszteri hold				
A üzemosztály Fenyőszálerdő	43832,9	4	866,2	6428,2	69,5	51200,8
B üzemosztály Tölgy szálerdő	371,7	–	38	395,2	3	807,9
C üzemosztály Véderdő	190,4	–	–	–	2	192,4
D üzemosztály Legelőerdő	1311,4	10,9	163,3	79,2	8,7	1573,5
E üzemosztály Luxuserdő	63,8	–	–	–	–	63,8
Összesen	45770,2	14,9	1067,5	6902,6	83,2	53838,4

2. táblázat. A Csíki Magánjavak történetének legeredményesebb árverése (1911. augusztus 10.)

	Vágásterület	Kikiáltási ár (korona)	Eladási ár (korona)	Vásárló
1.	Úz- és Veresvíz völgyi erdő rész	2 828 000	3 307 500	Czell Frigyes és Dr. Czell Rudolf (Brassó)
2.	Baraszó völgyi erdő rész	477 000	501 218	Márton Lajos, Blénesi Lajos és Sáska Kajetán (Gyergyószentmiklós)
3.	Sulca vízére hajló Keresztes erdő rész	221 507	230 000	Goetz et Comp. (Bécs)
4.	Balázs-pataki erdő rész	59 980	70 218	Márton Lajos és Blénesi Albert (Gyergyószentmiklós)
5.	Bogársarki erdő rész	37 069	40 500	Lebovits Lázár (Csíkszentsimon)

IRODALOM

Rövidítések

CSÁL = Nemzeti Levéltár, Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda
MO = Monitorul Oficial
MOL = Magyar Országos Levéltár

Alapszabály

1909 A csíkvármegyei volt székely–határőr ezredeket alkotott községek székely lakosságának tulajdonát képező ruházati alap kezelésére vonatkozó alapszabály.

Magyar törvénytár

1896 Magyar törvénytár 1879–1880. évi törvénycikkek. Budapest.